

ЛЕКЦІЯ № 9

ТЕМА: СОЦІОЛОГІЯ ШЛЮБУ І СІМ'І

- 1 Шлюб і сім'я як об'єкт соціологічного дослідження.
- 2 Соціальні факти кризи сучасної сім'ї та проблеми оптимізації шлюбно-сімейних відносин.

Шлюб і сім'я як об'єкт соціологічного дослідження

Сім'я відіграє велику роль у сучасному суспільстві. Вона є первинною клітиною соціальних груп, класів, які утворюють соціальну структуру будь-якої країни. Життя більшості людей так чи інакше пов'язане з сім'єю — своєрідним мікросвітом, де сплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та інші соціальні проблеми. Будучи залежним від економічного становища країни, від політики, рівня культури, сімейне життя впливає на стан національної економіки, політичні події тощо. Вивчення сім'ї, шлюбу має глибоке практичне значення, воно є важливою передумовою розуміння багатьох процесів, які відбуваються у суспільстві.

Соціологія шлюбу і сім'ї — галузь соціології, яка досліджує формування, розвиток і функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин.

Шлюб—історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством форма стосунків між жінкою і чоловіком, що визначає їх права і обов'язки стосовно одне одного і дітей.

Британський соціолог Б. Гідденс визначає шлюб як соціально визнаний і схвалений союз двох дорослих індивідів чоловічої і жіночої статі. Таким чином, шлюб є соціальним інститутом, через який суспільство впорядковує й санкціонує статеве життя чоловіків і жінок, встановлює їхні подружні та батьківські права й обов'язки.

Сім'я є складнішим поняттям, ніж шлюб, адже поєднує в собі риси соціального інституту і малої соціальної групи. Як соціальний інститут сім'я характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій і зразків поведінки, що регламентують взаємини між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми тощо. Кожну конкретну сім'ю можна розглядати як засновану на шлюбі або кровній родинності малу соціальну групу, члени якої поєднані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю, взаємодопомогою тощо.

Сім'я — об'єднання людей на основі шлюбу або кровної спорідненості, усиновленні, пов'язаних спільністю побуту, взаємними відповідальністю, піклуванням і допомогою.

Отже, сім'ю можна розглядати, по-перше, як історично конкретну систему взаємин між чоловіком і дружиною, між батьками і дітьми і, по

друге, як малу соціальну групу, члени якої поєднані шлюбними, родинними стосунками, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю та соціальною необхідністю, обумовленою потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення.

Сім'я як соціальний інститут виконує певні соціальні функції. Соціологія вбачає функції сім'ї у виявленні активності, життєдіяльності сім'ї та її членів. Іншими словами, йдеться про роль сім'ї у суспільстві. На сучасному етапі виділяють такі основні функції сім'ї: репродуктивну, виховну, економічну і побутову, первинного соціального контролю, духовно-емоційну, організації та проведення дозвілля, сексуальну.

Репродуктивна функція сім'ї полягає у забезпеченні біологічного відтворення суспільства і задоволенні потреби людини в дітях. Виховна — в соціалізації молодого покоління, підтриманні культурної безперервності суспільства, задоволенні потреб у батьківстві, контактах з дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях. Економічна і побутова дають змогу підтримувати фізичне здоров'я членів суспільства, економічно утримувати неповнолітніх і непрацездатних, доглядати дітей, надавати й отримувати господарчо-побутові послуги.

Важливою функцією сім'ї є первинний соціальний контроль. Адже сім'я здійснює первинну моральну регламентацію поведінки людини в різних сферах життєдіяльності, а також відповідальності й зобов'язань у стосунках між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, старшим і середнім поколіннями, формує і підтримує моральні і правові санкції за неналежну поведінку і порушення моральних взаємин між членами сім'ї.

Духовно-емоційна функція забезпечує розвиток особистісних якостей членів сім'ї, сприяє їх духовному взаємозбагаченню, здійснює емоційну стабілізацію індивідів і їх психологічну терапію, психологічний захист, надає емоційну підтримку. Функція, пов'язана з організацією дозвілля, забезпечує спільний відпочинок і одночасно виконує соціальний контроль у цій сфері.

Важливою є сексуальна функція сім'ї, її суспільна роль полягає у реалізації сексуального контролю щодо особи, індивідуальна — у задоволенні сексуальних потреб людини.

Розглянуті функції сучасної сім'ї є узагальненими і не вичерпують переліку функцій сім'ї. Існування їх зовсім не означає виконання кожною конкретною сім'єю кожної функції. До того ж інститут сім'ї постійно змінюється, що зумовлено розвитком суспільства і, отже, зміною суспільних потреб. На систему конкретних цінностей, норм, санкцій та їх взаємозв'язок із сімейною поведінкою на різних стадіях розвитку сім'ї істотно впливають соціально-економічні, ідеологічні, історичні чинники.

Сукупність норм та санкцій інституту шлюбу регулює стосунки між чоловіком і дружиною. Одні норми (обов'язки, права) мають юридичний характер і регламентуються законодавством. У нашій країні на даний момент

така регламентація здійснюється на основі Кодексу про шлюб і сім'ю. У більшості зарубіжних держав правові проблеми шлюбу регулюються цивільним законодавством, де юридично закріплені питання про володіння майном, матеріальні обов'язки подружжя один щодо одного і щодо дітей, про мінімальний (нерідко і максимальний) вік вступу в шлюб, комплекс норм, пов'язаних із розлученням тощо. Інші норми регулюються мораллю, звичаями, традиціями. До них належать норми залицяння, шлюбного вибору, дошлюбної поведінки, розподілу компетенції між чоловіком і дружиною, виховання дітей, сімейний відпочинок тощо. Певна регуляція здійснюється й у взаєминах з родичами, друзями.

Вивчення сім'ї як соціального інституту дає змогу суспільству краще зрозуміти взаємозв'язок трансформації потреб суспільства із розвитком шлюбно-сімейних відносин, виявити, що дезорганізує суспільство, визначити типи сімейної поведінки, соціальний механізм формування і зміни сімейних норм, цінностей у різних культурних, політичних, економічних, ідеологічних умовах, а також співвідношення цих норм, зразків поведінки з реальним виконанням ролей у шлюбно-сімейних відносинах, відповісти на багато інших соціально важливих питань, які потребують певного суспільного регулювання. Загалом парадигма соціального інституту зорієнтована в основному на зовнішні зв'язки сім'ї, а її внутрішні зв'язки досліджуються через призму понять, які характеризують малу соціальну групу.

Як малу соціальну групу сім'ю розглядають тоді, коли дослідженню піддаються стосунки між індивідами, які становлять сім'ю. Такий підхід дає змогу встановити мотиви і причини розлучень, динаміку подружніх стосунків, характер взаємин між батьками і дітьми. Але, акцентуючи увагу на проблемах міжособистісної взаємодії, не можна абстрагуватись від того, що вони тісно пов'язані з існуючими в суспільстві нормами, цінностями і зразками поведінки. Групова поведінка залежить від економічних, соціокультурних умов життєдіяльності групи.

Особливості сучасної демографічної ситуації в українському суспільстві (насамперед низький рівень народжуваності, перевищення кількості померлих над народженими) вимагають аналізу концептуальних засад щодо планування сім'ї як соціального явища і створення науково обґрунтованої концепції, яка б могла стати теоретичною базою для вироблення й реалізації суспільних заходів у забезпеченні права особи, сім'ї на вільний і відповідальний вибір кількості дітей і часу їх народження. В цьому сенсі цікавою є еволюція соціологічних концепцій планування сім'ї з кінця XIX ст., тобто з часу, коли активно формувався сучасний нуклеарний тип сім'ї.

Наприкінці XIX ст. у Європі був поширений мальтузіанський підхід до проблеми регулювання народжуваності. Теорія Томаса Мальтуса (1766—1834) ґрунтувалася на пипущенні, що населення має внутрішню тенденцію до необмеженого розмноження і що саме зростання населення породжує

голод, безробіття, соціальну нерівність тощо. Уповільнення темпів зростання і зменшення чисельності населення Мальтус розглядав як найважливіший засіб встановлення загального благоденства. Він вважав, що існує два види перешкод зростанню населення: руйнівний (голод, війни, епідемії) і запобіжний (утримання від народження дітей). Сам автор цієї концепції, хоча й був через неї відлучений від церкви, надзвичайно негативно ставився до абортів і контрацепції, вважаючи, що шлях до зниження народжуваності у пізнішому вступі у шлюб і сексуальному утримуванні у шлюбі. Зазначимо, що в середині XX ст. мальтузіанська теорія була в основі програм контролю над народжуваністю у країнах так званого «третього світу».

Теоретичну позицію неомальтузіанства охоче сприймали найрізноманітніші соціальні групи. Суть її полягала у припущенні, що кожна людина і кожна сім'я намагаються поліпшити свій достаток шляхом обмеження кількості дітей, і якщо доступ до засобів регулювання народжуваності буде забезпечений, вона знижуватиметься. Така точка зору визначала демографічну політику в країнах Західної Європи аж до 60—70-х років XX ст. Деякі фахівці вважають, що в основі заборони абортів у СРСР у 1936 р. була саме неомальтузіанська теза про зростання народжуваності у разі обмеження запобіжних заходів. Як свідчить вітчизняний і міжнародний досвід, заборона на протизаплідні засоби та аборти не так уже й помітно позначається на тенденції народжуваності, адже такий захід не позбавляє сім'ю можливостей обмежувати народжуваність, бо залишає в її розпорядженні найшкідливіші методи контрацепції і нелегальний аборт. Необмежене використання протизаплідних засобів і абортів не сприяють зниженню народжуваності, адже вони не впливають на індивідуальну потребу в дітях, яка, як правило, залишається стабільною протягом життя одного покоління. Таким чином, регулювання доступності засобів запобігання вагітності і дітонародженню позначається більше не на народжуваності, а на здоров'ї населення.

Тривалий час теоретичною основою державної політики щодо сім'ї слугувала концепція перешкод. Її суть ґрунтувалася на думці, що кожній людині і, відповідно, кожній сім'ї властива потреба у великій кількості дітей. Обмеження народжуваності існує завдяки зовнішнім чинникам, які перешкоджають задовольнити ці потреби. Якщо їх усунути, народжуваність зросте. З теоретичної точки зору ця концепція є досить примітивною, але на рівні побутової свідомості виявилася прийнятною. В ній існує приховане припущення, що перешкоди до високої народжуваності є тимчасовими і відіміруть самі одночасно із підвищенням рівня добробуту.

Соціологічні дослідження свідчать, що поліпшення умов життя — особлива цінність. А Поліпшення матеріальних умов життя підвищує можливості для реалізації потреби в дітях. Однак діяльність щодо поліпшення добробуту здійснюється, як правило, поза сім'єю і передбачає досягнення низки цілей, які не мають прямого відношення до сім'ї і

поступово стають самостійною цінністю, наприклад, підвищення рівня освіти, кваліфікації тощо. До того ж підвищення рівня добробуту сім'ї істотно змінює її стиль життя і створює нові можливості для розвитку позасімейних орієнтацій. Отже, поліпшення умов життя відкриває перед сім'єю нові перспективи і стимулює активність, спрямовану на реалізацію потреб даної сім'ї. Якщо серед них є потреба в дітях, то вона реалізується. За відсутності такої потреби поліпшення матеріальних умов буде використано для задоволення інших запитів. Ось чому економічна допомога сім'ї, не підкріплена значним підвищенням цінності дітей у свідомості особистостей, які утворили сім'ю, часто не дає очікуваного результату.

Таким чином, сучасний суспільний розвиток вимагає уважного вивчення проблем шлюбу і сім'ї, сприяння їх зміцненню, вдосконаленню сімейної політики. Важливу роль у цьому може відіграти соціологія шлюбу і сім'ї.

СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ КРИЗИ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

У 20-ті роки ХХ ст. американські соціологи дійшли висновку про зниження ролі сім'ї у життєдіяльності суспільства, який ґрунтувався насамперед на підставі зниження дітонародження і зростання злочинності. Здавалося, що сім'я перестала належно виконувати свої функції, особливо репродуктивну і виховну. У 60-ті роки за так званої «сексуальної революції», коли значно збільшилась кількість розлучень, стали говорити навіть про агонію сім'ї як соціального інституту. Все це давало підстави для висновків про дезорганізацію сім'ї. Дещо пізніше аналогічні явища спостерігалися і в нашому суспільстві. Щоб знайти причини цієї дезорганізації, з'ясувати, наскільки сім'я, як соціальне утворення вичерпала свої можливості, необхідно розглянути об'єктивні та суб'єктивні чинники, що зумовлюють кризу сучасної сім'ї.

Фундаментальне значення сім'ї здавна полягало у її посередницькій функції, яка з'єднувала окрему людину із соціальною структурою суспільства. Так тривало аж до ХХ ст. Однак поступове відособлення, диференціація і спеціалізація діяльності соціальних інститутів започаткували процес ослаблення посередницької ролі сім'ї, звуження кола її функцій. Це було зумовлено частковою співучастю у реалізації сімейних функцій, перехопленням їх іншими соціальними інститутами, переміщенням за межі сім'ї важливих видів діяльності, які традиційно їй належали. Так, сім'я перестала бути виробничим осередком, члени сім'ї часто харчуються за межами дому, все частіше вдаються до сфери послуг тощо, значну відповідальність за виховання дітей взяла на себе школа.

Помітно вплинуло на дезорганізацію сім'ї промислове машинне виробництво, усунувши сімейне виробництво і залучивши членів сім'ї до

сфери найманої праці. Цим було завершено руйнацію посередницької ролі сім'ї.

В умовах індустріального способу виробництва благополуччя людини стало залежати не від сім'ї, а від індивідуальних досягнень особи в інших соціальних інститутах. За попередніх умов людині було важче прожити поза сім'єю. Це стосувалось не тільки матеріальної, а й інших сфер життя, наприклад, сексуальної. У доіндустріальний період люди здебільшого мешкали у порівняно невеликих поселеннях, де позашлюбні сексуальні контакти легко виявлялися й осуджувалися.

Паралельний процес поліпшення санітарно-гігієнічних умов життя і розвитку охорони здоров'я значно знизив смертність, радикально трансформував структуру захворювань, які спричиняли смерть. З цього часу потреба в постійно високій народжуваності і багатодітності, які б компенсували високу смертність, стала не такою актуальною для самозбереження людства. Пом'якшилося ставлення до дошлюбних і позашлюбних стосунків, процедури розлучення тощо. В індивідуальних уявленнях про сім'ю починає переважати орієнтація на сексуальне партнерство, товаришування, на домашню кооперацію співіснування. Бажання стати матір'ю (батьком) відійшло на задній план, народження однієї дитини стало даниною одруженню, побутовому конформізму, оскільки жити «як усі» передбачало й народження дитини. Одночасно розростаються позасімейні орієнтації, розширюються можливості для мінімізації кількості дітей у сім'ї аж до бездітності.

Сучасна соціологічна наука доводить, що серйозним чинником у збереженні та зміцненні сім'ї може бути повернення їй функцій, які вона втратила, особливо виробничої. При цьому відродження виробничої функції сім'ї може відбуватися на якісно іншій, ніж раніше, матеріально-технічній базі. Американські соціологи вважають, що широке застосування мікроЕОМ може перетворити кожний дім на своєрідний інформаційний центр, обладнаний дисплеями, засобами автоматичного зв'язку, іншою технікою, що забезпечить можливість виконувати вдома різні види робіт — від підготовки рахунків і податкових квитанцій до надання інформації про стан здоров'я кожного члена сім'ї. Підраховано, що вдома можна виконувати майже 15 тисяч різних видів робіт. Сім'ю як виробничий осередок все ширше використовує приватний капітал. Наприклад, керівництво одного з найбільших банків США «Сіті бенк» активно схвалює шлюби між співробітниками банку, вважаючи, що подружні пари працюють продуктивніше. Підприємці часто встановлюють обладнання вдома у своїх службовців, даючи їм змогу виконувати роботу, не покидаючи дому — це програмісти, друкарки, наукові працівники, адвокати, дизайнери, представники інших професій.

На роботу в домашніх умовах переходить багато керівників середньої ланки. У США чимало компаній створюють поблизу проживання

своїх співробітників електронні центри, з якими може швидко з'єднатися працівник, який працює вдома, і отримати потрібну інформацію. Це дає змогу фірмам одержувати додатковий прибуток. Позитивно позначаються на виробництві та сімейному стилі життя гнучкі графіки роботи, неповний робочий день тощо.

Широке застосування надомної праці може дати значний економічний результат насамперед за рахунок скорочення виробничих площ, витрат на енергоресурси, а також великий соціально-психологічний ефект — нейтралізувати у певному розумінні ефект відчуження праці, підвищити самостійність людини в роботі. Самостійна організація праці в межах сім'ї — це форма нейтралізації бюрократичного тиску. Важливим є також зростання прив'язаності людей до дому, розширення внутрісімейних контактів.

Західні соціологи пов'язують з розвитком надомної сімейної праці появу нової людини (хомо хабіліс), яка, розчарувавшись у нав'язаних їй стандартах споживання, намагається перейти до організації самообслуговування у межах власного дому. Нинішня організована праця у традиційних структурах, на думку вчених, позбавляє людину можливості самостійної та особистої імпровізації як у сфері праці, так і в сфері дозвілля.

Таким чином, поширення надомної праці може зумовити певні зміни у способі життя сучасної людини, системі розподілу праці, своєрідну гуманізацію сім'ї та сімейних стосунків. Ідеалом може стати сім'я, де будуть краще сприймати досвід старших поколінь, сімейні традиції. Повернення виробничої функції може сприяти, крім економічного ефекту, вирішенню багатьох соціальних проблем — об'єднанню сім'ї у трудовій діяльності, залученню дітей до праці на конкретному прикладі батьків, розвитку розширеної сім'ї, прищепленню членам сім'ї таких позитивних якостей, як доброта, прагнення допомогти одне одному та ін.

Безумовно, розвиток виробничої функції сім'ї відбуватиметься суперечливо, в неоднозначних умовах, у сім'ях різного типу — міських, сільських, малодітних, багатодітних, різної соціальної приналежності. Ймовірно, будуть такі негативні аспекти, як надмірна інтенсифікація праці в окремих сім'ях, що в свою чергу може спричинити інші негативні наслідки. Існуватиме також загроза формуванню надто вузької внутрісімейної корпоративності тощо. Але повернення у сім'ї виробничих функцій сприятиме оптимізації сімейних стосунків, задоволенню різноманітних потреб сім'ї, людини, суспільства.

Важливим явищем, що веде до створення сім'ї і значною мірою визначає характер її існування, є вибір шлюбного партнера. На цей процес впливають такі чинники:

1. Просторова близькість (сусідство, далека рідня, належність до однієї місцевої спільноти).
2. Уявлення про ідеального партнера.
3. Приклад власних батьків і намагання знайти партнера, який був би схожий

на батька чи матір.

4. Прагнення особистості до самоствердження й уявлення про партнера, який дав би змогу його реалізувати (твереза оцінка життєвих можливостей партнера).

5. Намагання пошуку партнера, подібного за психічними чи соціальними рисами, або навпаки — із цілком відмінними.

Кохання є надзвичайно складним об'єктом наукового аналізу. Словники сучасних мов свідчать, що це — одне з найуживаніших слів. При цьому, як відзначають зарубіжні дослідники Дж. Каннінгем і Дж. Антілл, все сказане є правильним хоча б для кого-небудь. Однак можна стверджувати, що з любовними переживаннями у людини пов'язані певні відчуття, належність яких саме до кохання не викликає сумнівів у їх носіїв. Так, проаналізувавши опис 240 респондентами своїх почуттів, вчені дійшли висновку, що до переживань, пов'язаних з коханням, входять ейфорія, депресивні відчуття, схильність до фантазій, порушення сну, загальне збудження і труднощі із концентрацією уваги. З цього випливає висновок, що людина не може весь час перебувати у будь-якому із зазначених станів, раніше чи пізніше, у тій чи іншій формі вона з нього вийде, а, отже, може засумніватися у правильності рішення про шлюб з обраною кандидатурою, прийнятому під впливом прекрасного почуття. Іншими словами, кохання не дає, на жаль, достатньої гарантії стабільності укладеного шлюбу.

У більшості описів ідеалізують партнера, переоцінюють властиві йому позитивні якості й частково ігнорують негативні. Прагнення кимось захоплюватися, приписувати йому різні позитивні й екстраординарні якості обслуговує, мабуть, певні важливі людські потреби. Відомий російський вчений В. Соловйов вважав, що ідеалізація — це не є щось неправильне, це інше сприйняття, за якого закоханий вбачає в об'єкті свого кохання не тільки те, чим він наділений на певний момент, а й те, чим він буде або може бути наділений. Однак любов може бути і просто установкою, орієнтацією характеру, яка виражає ставлення людини до світу загалом, а не тільки до «об'єкта» кохання.

Американський дослідник Р. Хатгісс назвав шість складових кохання: повага, позитивні почуття щодо партнера, еротичні почуття, потреба у позитивному ставленні партнера, почуття близькості та інтимності, почуття ворожості. Ворожість заслуговує особливої уваги. Присутність негативних почуттів у синдромі любовних переживань, хоча і суперечить романтичному канону, однак є цілком закономірною. Любовні стосунки передбачають тісний контакт і взаємну залежність двох людей, наприклад, на побутовому рівні. У такій ситуації не можна не викликати час від часу якихось негативних відчуттів, скажімо роздратування. Багато хто відмовляється визнати закономірний характер періодичної появи негативних переживань. Вони або виправдовують їх, приписуючи партнерові навіть не властиві йому негативні риси, і, як наслідок, здійснюють переоцінку партнера і своїх з ним

стосунків, або витісняють ці почуття, що також має деструктивні наслідки для взаємин. Можливо, якби люди були обізнаніші в цьому питанні, знали закономірність прояву взаємного негативізму в межах любовних стосунків, то поводитися б толерантніше у напружених, конфліктних ситуаціях.

Часто люди, досягнувши взаємності у коханні, вступивши в шлюб, заспокоюються, гадаючи, що мають те, до чого прагнули. Але людина не може володіти коханням, як річчю. Із цього випливає цілком практичний висновок: після одруження людина повинна турбуватись про те, щоб залишатися привабливою в очах свого партнера. Це можна зробити передусім шляхом самооновлення і самозбагачення. З іншого боку, у разі втрати кохання не обов'язково ставити під сумнів правомірність шлюбу. Можливо, треба відмовитися від ілюзії довічного кохання, реалістичніше оцінити життя.

Раціональний шлюб, тобто такий, що передбачає певну вигоду, за різних часів набував різних форм: політичних, династичних, економічних, психологічних, сексуальних тощо. У минулому, коли шлюби організовували здебільшого родичі, переслідувався певний зиск. Наприклад, одруживши сина чи дочку, батьки нерідко позбувались витрат на їх утримання, чи, навпаки, мали можливість отримати придане, прийняти у сім'ю ще одну пару робочих рук. Зять чи невістка могли також бути гарантією щодо забезпеченої старості батьків.

Тепер чимало шлюбів укладаються також з економічних міркувань: двоє багатих людей бажають об'єднати свою власність чи хтось один хоче отримати доступ до грошей іншого. Господарську причину часто мають шлюби літніх людей, адже разом вести господарство легше. Про певні матеріальні підстави можна говорити і тоді, коли шлюб пов'язується із можливим позитивним впливом шлюбного партнера на професійну, службову кар'єру. Деякі сучасні шлюби мотивуються психологічним комфортом: задовольнити свою потребу турбуватись про когось і у свою чергу відчувати турботу про себе або позбавити себе самотності. Тому однозначної негативної або позитивної відповіді щодо раціонального шлюбу бути не може, кожна людина сама вирішує, як їй вчиняти.

Міжособистісні стосунки чоловіка та дружини можуть зазнавати постійних змін на різних етапах подружнього життя: у перші місяці спільного життя; у період народження дітей, особливо першої дитини; на етапі їх виховання у середньому віці шлюбу; у період старіння. Тому практично жодна сім'я не обходиться без конфліктів.

Конфлікти і напруження можуть виникати не тільки між чоловіком і дружиною, а й між батьками і дітьми. Часто спричиняє їх вікова різниця, відмінність характерів, що утруднює взаєморозуміння. Причина непорозумінь частіше лежить у площині цінностей, стандартів поведінки, адже діти виростають в умовах, відмінних від тих, у яких виховувалися їхні батьки. Тому конфлікти батьків і дітей серйозніші, ніж ускладнення між

подружжям. Нерідко батьки схильні трактувати своє ставлення до дітей так, ніби існує якийсь договір між ними та їх дитиною. При цьому забувають, що діти з'явилися на світ внаслідок односторонніх дій батьків, і тому їхні обов'язки теж односторонні.

Характерним проявом кризи сучасної сім'ї є висока розлучуваність шлюбних пар. Соціальні наслідки цього негативні: більша частина розлучених чоловіків і жінок тривалий час не мають загалом змоги чи бажання вступити у повторний шлюб, а чимало розлучених жінок, які мають дітей, зовсім не вступають у шлюб; можливості дітонародження розлучених жінок залишаються нереалізованими, що негативно впливає на процеси розширеного відтворення населення; збільшується кількість неповних сімей, у яких дитина виховується одним із батьків. Обставини, які призводять до розлучення, спричиняють нервові розлади, захворювання як у батьків, так і в дітей; складною соціально-психологічною проблемою стає самотність.

Соціологічні дослідження свідчать, що розлучення часто не вирішує проблем, а навпаки, породжує нові. Індивідові доводиться реорганізувати міжособистісні стосунки, встановлювати їх з новим партнером; переживати почуття болю, провини за те, що сталося; переглядати особисті звички, смаки, пов'язані із зруйнованим шлюбом; змінювати взаємини з друзями, знайомими, які були в добрих стосунках з обома членами подружжя; долати проблеми (частіше жінки), пов'язані з необхідністю заробляти собі на життя і самотійно себе забезпечувати; налагоджувати взаємини з дітьми та ін.

Розлучення є одним із найсильніших потрясінь у житті дорослої людини. Порівняння кількості психічно хворих серед розлучених, вдів, самотніх і тих, хто перебуває у шлюбі, свідчить, що найбільше хворих серед розлучених, найменше — серед одружених. Розлучені більш схильні до автомобільних катастроф, алкоголізму, фізичних захворювань. Кількість самовбивств серед розлучених також значно вища, ніж серед одружених.

Важко переживають розлучення батьків діти. Вони часто відчують провину, самоприпинення, злість, образу, зазнають соціальної депривації, тобто позбавлення або обмеження матеріальних, духовних ресурсів, необхідних для розвитку особистості. Розлучення батьків значно збільшує вірогідність розлучення і в їхніх дітей.

Отже, для оптимізації шлюбно-сімейних відносин суспільству необхідно вирішувати низку соціальних питань. Але багато залежить і від індивіда. Соціологи вважають, що стабільність шлюбу, сім'ї значною мірою залежить від волі людини до досягнення щастя, успіху в шлюбі, вироблення особистісної установки на терпимість до партнера, членів сім'ї. Важливу роль відіграє організація взаємодії у сім'ї, заснована на врахуванні реальних можливостей членів сім'ї. Вагомим чинником зміцнення шлюбних взаємин є спільна, значима для обох діяльність.

